

УДК 81'373.2(477.83)

Галина ГРИМАШЕВИЧ

канд. філол. наук, доцент

Житомирський державний університет імені Івана Франка

Антропоніми як мотиватори прізвиस्क жителів с. Черевки Коростенського р-ну Житомирської обл.

Неофіційні найменування як складова антропонімії здавна привертала увагу лінгвістів з огляду на їхню архаїку, розмаїтість, активність побутування, особливості словотворення, адже в них відображено ментальність як певного народу загалом, так й окремих територіальних груп зокрема, водночас такі культурно-лінгвальні одиниці сприяють пізнанню розвитку мови та культури, свідчать про особливості народного мовотворення.

Українські неофіційні антропоніми з позиції діяхронії в контексті дослідження антропонімійної системи відповідного періоду вивчали І. Франко, В. Сімович, Л. Гумецька, Р. Керста, М. Худаш, Р. Осташ, І. Фаріон, І. Єфименко, С. Медвідь-Пахомова, П. Чучка, В. Денисюк, М. Демчук та ін.

Територіальний аспект функціонування прізвищ представлено в дослідженнях таких лінгвістів, як П. Чучка, Г. Бучко, Ю. Редько, С. Брайченко, П. Грищенко, І. Ковалик, В. Чабаненко, Р. Осташ, Н. Осташ, М. Лесюк, Г. Аркушин, Н. Шульська, М. Наливайко, І. Козубенко, С. Павелко, В. Павлюк, А. Свашенко, І. Скорук, Н. Федотова, О. Вербовецька, О. Антонюк, Б. Близнюк, Л. Кравченко, Р. Лук'янюк та ін. Найдокладніше історію дослідження неофіційних найменувань в українському мовознавстві висвітлила М. Наливайко [3].

Мета нашої розвідки – проаналізувати прізвиська жителів с. Черевки Коростенського (раніше Овруцького) р-ну Житомирської обл. як частину мови та культури мешканців цього населеного пункту, який уже був об'єктом нашого дослідження [1; 2], оскільки це рідна говірка авторки. Репертуар номінативних

одиниць неофіційних антропонімів – понад 500, тому в запропонованій статті обмежимося аналізом лише однієї з груп прізвищ, мотивованих антропонімами. Крім того, практично всі аналізовані прізвиська позначені діалектним впливом, оскільки досліджуваний населений пункт розташований на теренах Середнього Полісся, яке зберігає багато говіркових особливостей, передовсім на фонетичному рівні.

В українській антропоніміці відомо багато дефініцій терміна прізвисько. Нам імпонує визначення М. Наливайко: прізвисько – це неофіційне іменування, яке дають номінатори особі чи колективові людей за індивідуальними ознаками, а також за спорідненістю і свояцтвом між носієм і членами родини для ідентифікації та конкретизації [4: 103].

Одне з теоретичних питань, яке досить часто порушують ономасти, – проблема класифікації прізвищ, у розпрацювання якої неабиякий внесок зробили ще І. Франко, М. Сумцов, В. Охримович, пізніше – П. Чучка, Г. Аркушин, Ю. Редько, О. Михальчук, Н. Шульська, О. Антонюк та ін.

Зокрема, досить докладною є класифікація П. Чучки, у якій учений виокремлює дві групи, поділяючи їх на підгрупи: 1) індивідуальні прізвиська (а) прізвиська за фізичними ознаками носія; б) прізвиська за психічними рисами носія; в) прізвиська за особливостями мовлення носія; г) прізвиська за видом діяльності носія; д) прізвиська за вчинками, звичками, пригодами носія; е) прізвиська за етнічною ознакою носія; є) прізвиська за територіальною ознакою носія; ж) прізвиська за місцем найменованого в громаді); 2) родичівські прізвиська (а) патроніми – прізвиська за назвою батька; б) матроніми – прізвиська за назвою матері; в) пропатроніми – прізвиська за назвою діда; г) проматроніми – прізвиська за назвою баби; д) андроніми – прізвиська за назвою чоловіка; е) гінеконіми – прізвиська за назвою жінки; є) гіоніми – прізвиська за назвою сина; ж) гамброніми – прізвиська за назвою зятя; з) адельфоніми – прізвиська за назвою брата) [6]. У контексті нашої розвідки актуальною є друга група прізвищ.

Водночас Н. Шульська репрезентує прізвиська крізь призму мотиваційної типології, функційного призначення, експресивного наповнення, специфіки лексичного компонента, структури, що дає дослідниці змогу на основі мотиваційних ознак і функційного призначення виокремити 9 мотиваційних груп: 1. Вуличні особові найменування, похідні від антропонімів. 2. Неофіційні назви осіб, що характеризують їхню зовнішність. 3. Прізвиська за внутрішніми особливостями денотатів. 4. Найменування за специфікою мовлення носіїв. 5. Прізвиська, що свідчать про вид заняття чи професію людей. 6. Неофіційні найменування за територіальною належністю. 7. Прізвиська, що відображають випадок чи незвичайну подію в житті людини. 8. Полімотиваційні прізвиська. 9. Прізвиська з утраченою мотивацією [7]. У досліджуваному населеному пункті представлено прізвиська всіх дев'ятох груп, хоча тут зацентруємо саме на першій – вуличних особових найменуваннях, похідних від антропонімів.

Насамперед зазначимо, що в основі значної частини відантропонімних прізвиськ лежать суфіксальні відіменні утворення (для чоловіків – суфікси -ік (літературний -ик), -к(о), -к(а), для жінок – переважно -к(а), спорадично -ечк(а)): *Деніско, Васілько, Санько, Колік, Рігорік Вовік, Мішік, Петік, Юрік, Толик* (останнє містить суфікс -ик, який не притаманний досліджуваній місцевості, бо в основі цього прізвиська лежить ще одна мотиваційна ознака – 'випадок із життя' (так мати-вчителька назвала свого сина-першокласника, і це стало його прізвиськом на все життя, оскільки сьогодні його носієві близько 60 років), *Гаврішка, Мікітка*), лише одне прізвисько має суфікс -ун (*Сашуня*) та -ец (*Ігорец*); *Улянка, Верка, Ганька, Ленка, Павлінка, Марійка, Євка, Надєчка*. Наші спостереження збігаються з висновками Р. Осташа щодо жіночих прізвиськ: «Якщо в селі є кілька жінок із однаковим іменем, то деякі народні варіанти можуть служити індивідуальними прізвиськами, щоб виділити цю людину з гурту». Скажімо, із кількох Василин одну називають Василина, іншу – Василінка, ще іншу – Василиця. Таким чином, ім'я ніби бере на себе функцію прізвиська» [5: 119], хоча в досліджуваному селі це стосується й чоловічих. Крім того, такі прізвиська мають люди з досить розповсюдженими в

селі іменами, тому ці найменування виконують не власне демінутивну функцію з огляду на їхню словотвірну структуру, а диференціальну та ідентифікувальну.

Серед зафіксованих прізвищ цікавими видаються називання людей (здебільшого чоловіків) на по батькові: *Прокоповіч* (тільки так називали Бокиєвця Івана Прокоповича, оскільки чоловіків з іменем Іван у селі багато, а Прокопович один); з цієї ж причини чоловіків називали на по батькові, щоб відрізнити від носіїв таких самих імен: *Піліповіч*, *Зеньковіч*, *Даніловіч*, *Максімовіч*, *Салімоновіч*, *Мартіновіч*, *Артемовіч*, *Мартіяновіч*, *Терешковіч*. Цілком закономірно такими прізвищами наділені лише ті, хто має рідкісне для села ім'я батька, практично воно таке одне.

Антропоніми (імена переважно дідуся, рідше – батька, бабусі, спорадично прізвиська) стали основою для утворення сімейно-родових назв: *Прокопі*, *Прокопішиніє* (дідусь Прокіп), *Соловушкі* (дідусь Соловей), *Лукашишиніє* (дідусь Лукаш), *Піліловіє*, *Піліні* (дідусь Пилип), *Денісюкі* (дідусь Денис), *Федосє*, *Федосьовськіє* (дідусь Федось), *Тімоховськіє*, *Тімохі* (дідусь Тиміх), *Саньковіє* (батько Санько (прізвисько чоловіка, на ім'я Олександр), *Мєдовіє* (прізвисько дідуся Мед, бо все життя працював на пасіці в колгоспі), *Лісаветініє* (бабуся Лисавета), *Орінініє* (бабуся Орина), *Харітініє* (бабуся Харита).

Значну частину відантропонічних прізвищ як індивідуальних найменувань жінок становлять похідні від прізвищ носіїв: *Нікончучка*, *Нікончукова* (прізвище Никончук), *Захарчучка* (Захарчук), *Соючка* (Союк), *Харланіха* (Харлан), *Янковенчіха* (Янковенко), *Хоменчіха* (Хоменко), *Гузіха* (Гуз), *Богданіха* (Богдан), *Бідіха* (Бідюк), *Зубаріха* (Зубрейчук), *Рушалючка* (Рушалюк), *Єременчіха* (Яременко), *Бокієвцова* (Бокиєвець), *Іващіха* (Івашко).

Прізвища рідше лежать й в основі неофіційних найменувань чоловіків, досить часто в усіченій формі: *Біда* (Бідюк), *Янік* (Янковенко), *Жура* (Журавель), *Зубар* (Зубрійчук).

Утворення патронімів – найменування сина чи дочки (невістки) на основі батьківського імені чи його прізвища – спостерігаємо тоді, коли батько відзначався виразними внутрішніми чи зовнішніми фізичними рисами, найчастіше позитивними: *Мікітка* – від імені батька Микита, *Йовков* – від Йовко, *Гриша Сергійов* – від Сергій, *Васілецькі* – від Василь, *Савчіха* – від Сава; *Пілінеїха*, *Піліпова* – від Пилип; *Федьчіха* – від Федір, *Макаріха* – від Макар, *Міроніха* – від Мирон, *Гриціха* – від Гриць, *Гавріліха* – від Гаврило, *Редішка* – від Редько, *Радькова* – від Радько (Родіон), *Одамова* – від Одам (Адам), зрідка – від імені свекра: *Прокопіха* – від Прокіп; *Кірілікова* – від Кирило, *Льовіха* – від Льова (Лев).

Фіксуємо патроніми, утворені від прізвища батька: *Євка Йванкова* – батько Йванко (Іванко < Іван), *Нінка Рігорікова* – батько Рігорік (Григорик < Григорій), *Таня Санькова* – батько Санько (Олександр), *Мішкова Таня* – батько Мішко (Мишко < Михайло), *Санькова Таня* – від Санько (Олександр), *Іванчікова Іра* (від Іванчік (< Іван) .

Відзначаємо й пропатроніми – прізвища за іменем, прізвищем, прізвищем діда. У населеному пункті зафіксовано такі утворення: *Прокопішка*, *Прокопішкі* (внучка(и) Прокопа), *Ліда Прокопова* – внучка Прокопа; *Таня Васількова* (внучка Васілька < Василь), *Надька Кононіха* – внучка Конона, *Льошіха* – внучка Льоші (Олексія), *Міроніха* – внучка Мирона (дід), *Кірілік* – внук Кирила, *Салімончік* – внук Салімона (Соломона).

Матроніми – прізвища за іменем, прізвищем, прізвищем матері – становлять один із розрядів родичівських прізвищ. Історично склалося так, що діти часто отримували прізвища за матір'ю, якщо вони росли без батька або якщо дитина позашлюбна. Така традиція називання збережена й досі в с. Черевки: *Павлініна* – мати Павлина; *Коля Марінчін* – мати Марина; *Катя Федосіна* – мати Феодосія, *Сергей Зенін* – мати Зінаїда (у селі називають Зеня), *Жанка Євчіна* – мати Євка, хоча сьогодні деякі матроніми утворюються й від імені заміжньої жінки: *Вася Ленчін* – мати Ленка, *Ніна Йовжіна* – мати Йовга (Ївга), *Хіма* – мати Йовхима (Юхима), від прізвища: *Верка Улянчіна* – Улянка.

Зрідка в селі існують проматроніми – прізвиська за іменем бабусі: *Лисаветиніє* (бабуся Лисавета), *Орінін* (бабуся Орина), *Харітіна* (бабуся Харита), *Марусей*, *Марусіха* (бабуся Маруся).

Менш уживаними в досліджуваному населеному пункті є андроніми – прізвиська жінок за іменем чи прізвиськом чоловіка: *Мішкова* (чоловік Михайло, якого селі називають Мішко); *Санькова* (дружина Санька < Олександр); *Даніловичова* (дружина Даниловича); *Єва Сержікова* (дружина Сержіка < Сергій); *Іванчікова* (дружина Іванчіка < Іван); *Демніха* – дружина Демна < Демко (Дмитро); *Ігорцова* (дружина Ігорца < Ігор); *Колікова* (дружина Коліка < Коля).

Отже, відантропонімі прізвиська с. Черевки Коростенського р-ну Житомирської обл. мають послідовний характер, сягають давніх часів, особливо сімейно-родові. Цілком закономірно, що вони побутують в усному мовленні, яке не передбачає офіційного найменування, оскільки для ідентифікації особи його функцію виконують андроніми, патроніми, матроніми, пропатроніми, проматроніми.

Проаналізований матеріал свідчить, що в неофіційній антропонімії сучасного села активно функціонують прізвиська та сімейно-родові іменування. Здійснивши статистичне порівняння офіційних і неофіційних антропонімів досліджуваного населеного пункту, зазначимо, що більша частина жителів села – носії індивідуальних прізвиськ. У сучасних умовах дещо менше функційне навантаження мають сімейно-родові найменування, оскільки, на жаль, уже втрачається зв'язок із минулими поколіннями, відбувається швидкий занепад давніх родових антропонімів, якими вже не послуговуються, хоча представники старшого покоління їх ще вживають у мовленні. Крім того, практично всі зафіксовані відантропонімі прізвиська відображають фонетичні діалектні риси середньополіських говірок.

Перспективи наукових пошуків убачаємо в дослідженні інших груп неофіційних антропонімів у контексті системи власних найменувань с. Черевки

Коростенського р-ну Житомирської обл. для створення цілісної картини сучасного онімного простору поліського села.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Гримашевич Г. І. Морфологічні особливості говірки с. Черевки Овруцького району Житомирської області. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія*. 2022. Вип. 58. С. 51–54.
2. Гримашевич Г. І. Фонетичні особливості говірки села Черевки Овруцького району Житомирської області. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія*. Вип. 56. 2022. С. 43–46.
3. Наливайко М. Я. З історії вивчення неофіційних іменувань. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки*. Житомир : Вид-во Житомирського держ. ун-ту імені І. Франка, 2022. Вип. 3 (98). С. 159–170.
4. Наливайко М. Я. Неофіційна антропонімія Львівщини : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Тернопіль, 2011. 201 с.
5. Остап Р. І. Із життя сучасних українських прізвиськ. *Українська пропріальна лексика* : матеріали наук. семінару 13–14 вересня 2000 р. К. : Кий, 2000. С. 115–121.
6. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття : монографія. К. : ТОВ «Папірус», 2008. 671 с.
7. Шульська Н. М. Неофіційна антропонімія Західного Полісся : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Луцьк, 2011. 339 с.